

Panpsihizam i kozmopsihizam: mjesto Frane Petrića u suvremenim raspravama*

NINO KADIĆ

Zagreb, Hrvatska / Zagreb, Croatia
ninokdc@gmail.com

UDK 1(091)(497.5)

1Petrić, F.

Izvorni znanstveni članak /
Original scientific paper

Primljeno / Received: 9. 4. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 22. 5. 2024.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.50.1\(99\).2](https://doi.org/10.52685/pihfb.50.1(99).2)

Sažetak

Ovaj rad istražuje relevantnost filozofije Frane Petrića za suvremene debate unutar filozofije uma i metafizike, s posebnim naglaskom na panpsihizam i kozmopsihizam. Ove teorije svijesti, koje ponovno privlače pažnju u akademskim krugovima, smatraju svijest sveprisutnim svojstvom temeljne razine stvarnosti. U skladu s time, rad proučava Petrićevo shvaćanje kozmosa kao temelja stvarnosti, koji posjeduje dušu ili svijest te kako pojedinačna bića nasljeđuju svijest od kozmosa. Uspoređuju se Petrićeve ideje sa suvremenim argumentima za panpsihizam, a posebice se analizira kako njegovo razumijevanje duše odgovara recentnim teorijama o intrinzičnoj prirodi i emergenciji svijesti. Istražuje se također kako se Petrićeva filozofija odnosi na suvremene rasprave kroz prizmu njegove kritike Aristotelove koncepcije znanosti o biću kao biću. Izlažu se argumenti u prilog originalnom tumačenju Petrićeve filozofije. Glavna teza rada jest da je Petrića točnije okarakterizirati kao kozmopsihista, unatoč tome što je uveo pojam panpsihizam. Rad koristi spekulativnu interpretaciju Petrićeve misli, koja apstrahira od nekih (neo)platoničkih elemenata i modernizira jezik, s ciljem pokazivanja kako može dovesti do novih uvida u filozofiji uma i metafizici te potaknuti daljnje istraživanje.

Ključne riječi: Frane Petrić, Nova sveopća filozofija, panpsihizam, kozmopsihizam, svijest

* Zahvaljujem Katarini Butković, Pavelu Gregoriću, Viktoru Ivankoviću, Ivanu Restoviću i Goranu Stamboliji, čiji su komentari značajno poboljšali kvalitetu mog rada. Također, želim zahvaliti Luki Boršiću na pomoći s literaturom, a posebno na tome što sam se mogao osloniti na njegove prijašnje radove o filozofiji Frane Petrića. Na kraju, izražavam duboku zahvalnost Ivani Skuhala Karasman na inicijalnoj motivaciji za pisanje ovog rada i na pokazanom strpljenju.

Uvod

Frane Petrić rođen je 25. travnja 1529. godine na otoku Cresu, u to vrijeme pod vlašću Mletačke Republike. U Veneciji je 1571. godine objavio prvi svezak svojeg djela *Discussiones peripateticae* (*Peripatetičke rasprave*) koje predstavlja temeljitu kritiku Aristotelove filozofije. Njegovo kapitalno djelo, *Nova de universis philosophia* (*Nova sveopća filozofija*), objavljeno je 1591. godine u Ferrari, a drugo izmijenjeno izdanje uslijedilo je 1593. godine u Veneciji. Kao preteča matematiziranoj fizici, Petrićevo djelo predstavljalo je značajan odmak od tradicionalnih škola mišljenja i ponudilo je model koji su kasniji mislioci, poput Galilea Galileija, zasigurno smatrali vrijednim.¹ U svojoj *Novoj sveopćoj filozofiji*, Petrić predstavlja sveobuhvatni kozmološki i metafizički sustav u kojem dušu koncipira kao posrednicu između tjelesnog i netjelesnog svijeta, čime kritici izlaže Aristotelovu filozofiju i brani platoničko viđenje svijeta. Duša je dakle temeljni princip koji povezuje sve fenomene i kroz koji se manifestira cjelokupna stvarnost.

Budući da je Petrić u *Novoj sveopćoj filozofiji* uveo pojam *pampsychia*,² moglo bi se očekivati da ćemo u njegovim radovima naći ranu formulaciju suvremene teorije panpsihizma, no ja ću pokazati kako ga je puno bolje tumačiti kao *kozmospsychista*. Ono što Petrić opisuje u poglavlju *Pampsychia* predstavlja njegovo viđenje kozmosa prožetog dušom, no konkretan ontološki model koji predlaže bliži je kozmospsychizmu nego panpsihizmu. Iako pojam *pampsychia* označava gledište prema kojemu je stvarnost prožeta dušom, što u širem smislu odgovara i panpsihizmu i kozmospsychizmu, određeni aspekti Petrićeve ontologije upućuju na kozmospsychističku interpretaciju. Naime, prema panpsihizmu i kozmospsychizmu, svijest je sveprisutno svojstvo temeljne razine stvarnosti. Međutim, zagovornici tih teorija poimaju *ono temeljno* na bitno različite načine. Panpsychisti tvrde da je temeljno *ono najmanje*, poput nedjeljivih čestica, dok kozmospsychisti tvrde da je kozmos *kao sveukupnost* temelj svega. Kozmospsychizam se razvio kao odgovor na prigovore panpsihizmu, što znači da Petrić time također izbjegava standardne prigovore panpsihizmu i zagovara (po mnogima) snažniju teoriju, što naznačuje njegovu važnost za suvremene rasprave u filozofiji uma i metafizici. Uz navedeno, Petrić u *Novoj sveopćoj filozofiji* i *Peripatetičkim raspravama* izlaže dokaze koji su neobično slični suvremenim argumentima koje koriste panpsychisti i kozmospsychisti.

¹ Fred Purnell, »Francesco Patrizi«, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2004), <https://plato.stanford.edu/entries/patrizi/>.

² Frane Petrić, »Pampsychia«, u: Frane Petrić, *Nova sveopća filozofija* (Zagreb: Institut za filozofiju, 1979).

Pristup koji ću u ovom radu koristiti do neke je mjere namjerno *ahistoričan*. Naime, često ću se oslanjati na spekulativnu interpretaciju Petrićeve filozofije, koja apstrahira od određenih (neo)platoničkih elemenata i modernizira jezik kojim se govori o njegovim pojmovima. Dakle, zagovarati ću suvremeno tumačenje Petrićeve misli, ali to ću poduprijeti primarnim izvorima, posebice *Novom sveopćom filozofijom* i *Peripatetičkim raspravama*. Takav pristup pokazat će da se Petrića može dovesti u vezu s nedavnim raspravama te kako njegova filozofija može pružiti nove uvide.

Panpsihizam, kozmopsihizam i pampsychia

U svojem standardnom shvaćanju danas, panpsihizam se definira kao gledište prema kojem je svijest svojstvo *najmanjih* čestica stvarnosti. Drugim riječima, najmanji entiteti su fundamentalni ili temeljni u strukturi stvarnosti i posjeduju svojstvo svijesti, dok se kompleksnija svijest, poput bogatog svakodnevnog iskustva ljudskih bića, tvori kroz agregaciju ili spajanje tih osnovnih entiteta ili kroz emergenciju svijesti na višoj razini kompleksnosti. U skladu s time, moguće je razlikovati dva glavna oblika panpsihizma:

Kombinatorni panpsihizam. Iz nekog skupa temeljnih čestica, a koje posjeduju svijest, do kompleksne svijesti svakodnevnog ljudskog iskustva³ može se doći nekom relacijom koja omogućuje *spajanje* tih osnovnih oblika svijesti u veću cjelinu.

Emergentni panpsihizam. Uzročno-posljedične relacije između nekog skupa temeljnih čestica, a koje posjeduju svijest, *uzrokuju* kompleksnu svijest svakodnevnog ljudskog iskustva na višoj razini.

U slučaju kombinatornog panpsihizma, spomenute svjesne temeljne čestice ili *mikrosubjekti* se *spajaju* kako bi tvorili kompleksni *makrosubjekt* na višoj razini. Nasuprot tome, u slučaju emergentnog panpsihizma, svijest više razine ne sastoji se u strogom smislu od mikrosubjekata, već predstavlja završni produkt njihovih uzročno-posljedičnih odnosa na najnižoj razini.⁴ No, unatoč

³ Kroz cijeli rad glavni primjer iskustva bit će ljudsko iskustvo, kao najčešća tema rasprava u filozofiji uma.

⁴ Nije jasno na koji se način emergentni panpsihizam time razlikuje od emergentnog fizikalizma, s obzirom da i jedno i drugo gledište podrazumijeva skok od manjeg, koje nema kompleksnu svijest, do većeg, koje ima kompleksnu svijest. Emergentni panpsihisti će odgovoriti da njihova ontologija sadrži sve potrebne postulante kako bi (barem u principu) mogli objasniti svijest na višoj razini, dok emergentni fizikalisti nemaju iste *kategorije* ili *vrste* svojstava na nižoj i višoj razini, što objašnjenje svijesti uz pomoć njihove ontologije čini nemogućim.

razlikovanju, oba oblika panpsihizma počivaju na sličnoj ontološkoj premisi: ono najmanje je temeljno, dok sve što se nalazi »iznad« te razine na neki način proizlazi iz nje. Coleman⁵ ovakav pristup zahvaća pojmom *smallism* (eng. *small* – malo + -izam), teorijom koja tvrdi da su činjenice o kompleksnim entitetima utemeljene (eng. *grounded*) u činjenicama o najmanjim entitetima. Kombinatorni panpsihizam utemeljen je na tom pristupu, zbog čega mora doskočiti *problemu kombinacije* ili pitanju kako se osnovna svijest mikrosubjekata može spajati do te mjere da stvori nešto toliko bogato i kompleksno kao što je ljudska svijest. Suprotno tome, kozmopsihizam,⁶ teorija koja je srodna panpsihizmu, temelji se na *prioritetnoj ontologiji*⁷ ili pretpostavci da je sam kozmos kao *cjelina* zapravo temelj stvarnosti i da posjeduje i ostvaruje svojstvo svijesti. Svi pojedinačni entiteti u tom kontekstu shvaćaju se kao ograničenja, izvedenice ili derivati samog kozmosa. Dok panpsihizam predstavlja ontologiju koja se razvija »odozdo prema gore«, od najmanjeg ka najvećem, kozmopsihizam nudi alternativni model koji započinje »odozgo prema dolje«, od univerzalne cjeline prema konkretnim pojedinačnostima. Posljedično, kozmopsihizam ima vlastitu varijantu problema kombinacije u obliku *problema derivacije* svijesti: kako pojedinačna svjesna bića dobivaju svoju svijest od svijesti kozmosa kao cjeline?

Jedna nedavna i utjecajna formulacija prioritetne ontologije, zaslužna za razvoj prioritetnog kozmopsihizma, jest *prioritetni monizam* Jonathana Schaffera. Prema Schafferu,⁸ kozmos je jedini maksimalan, aktualan, konkretan objekt, koji ontološki prethodi svim svojim pravim dijelovima (eng. *proper parts*).⁹ Schaffer objašnjava koncept prioritetne ontologije koristeći primjer kruga, tumačeći da su polukrugovi tek arbitrarna podjela unutar samog kruga, čime krug

⁵ Sam Coleman, »Being Realistic: Why Physicalism May Entail Panexperientialism«, *Journal of Consciousness Studies* 13 (10–11) (2006), pp. 40–52.

⁶ Yujin Nagasawa i Khai Wager, »Panpsychism and Priority Cosmopsychism«, u: G. Brüntrup i L. Jaskolla (ur.), *Panpsychism: Contemporary Perspectives*, (New York: Oxford University Press, 2017), pp. 113–129, na p. 113. Važno je napomenuti da njihov prijedlog nije jedina formulacija kozmopsihizma, ali je utjecajna i konzistentna s interpretacijom Petrića koju ću ja zagovarati. Za druge formulacije kozmopsihizma, vidi Philip Goff, »Cosmopsychism, Micropsychism, and the Grounding Relation«, u: W. Seager (ur.), *The Routledge Handbook of Panpsychism*, (New York i London: Routledge, 2020), pp. 144–156; Itay Shani, »Cosmopsychism: A Holistic Approach to the Metaphysics of Experience«, *Philosophical Papers* 44 (3) (2015), pp. 389–437.

⁷ Prioritetne ontologije ne uključuju nužno tvrdnju da je kozmos kao cjelina svjestan. Ta dodatna pretpostavka bi pretvorila prioritetnu ontologiju u oblik kozmopsihizma.

⁸ Jonathan Schaffer, »Monism: The Priority of the Whole«, *The Philosophical Review* 119 (1) (2010), pp. 31–76, na pp. 33, 65.

⁹ Pod pravim dijelovima misli se na konkretne, ne-arbitrarne i ontološki autonomne dijelove neke cjeline.

ostaje prioritetan, dok kao drugi primjer navodi organizam koji se u cijelosti tretira kao prioritetan u odnosu na njegove pojedinačne organe.¹⁰ Problem *derivacije* za prioritetni monizam jest pitanje kako pravi dijelovi kozmosa mogu naslijediti svojstva od cjeline, tj. kako kozmos kao cjelina može biti heterogen i sadržavati mnoštvo svojstava. Zagovornici kozmopsihizma prihvaćaju prioritetni monizam zajedno s tezom da kozmos, kao temeljni i ontološki prioritetan objekt, posjeduje svojstvo svijesti. Živa bića, prema tome, nasljeđuju svoju svijest od kozmosa kao cjeline¹¹ bez potrebe za spajanjem najmanjih čestica stvarnosti u kompleksnije oblike svijesti, kao što je to slučaj kod panpsihizma. Samim svojim postojanjem u osviještenom kozmosu, živa bića također *nužno* posjeduju svijest. Važno je spomenuti da se prioritetni monizam razlikuje od *egzistencijskog* monizma, koji zagovara da postoji doslovno samo jedan konkretan objekt, kozmos, dok prioritetni monizam smatra kozmos temeljnom cjelinom i dozvoljava postojanje brojnih deriviranih pravih dijelova kozmosa.¹²

Tvrdit ću kako je, u skladu sa suvremenim diskusijama u analitičkoj filozofiji uma, najkonzistentnija interpretacija Petrićeve ontologije ona kroz prizmu prioritetnog monizma. Kako bih podržao ovu tezu, iznijet ću tri ključna argumenta koji ukazuju na to da je Petrića preciznije razumjeti upravo kao *prioritetnog kozmopsihista*, a ne kao panpsihista. Počet ću s analizom njegova razumijevanja prostora, koje detaljno obrađuje u poglavlju *Pancosmia*. Zatim ću se baviti Petrićevim opisom uloge duše, kako je predstavljena u poglavlju *Pampsychia*. Naposlijetku ću razmotriti (neo)platoničke utjecaje na njegov filozofski pristup i objasniti kakvu ontološku strukturu ti utjecaji impliciraju, povezujući ih s kozmopsihizmom. Iako u Petrićevim tekstovima postoje određeni momenti koji bi mogli upućivati na suprotnu interpretaciju, ova tri dokaza razvit ću u opsežniji argument koji ističe nespojivost njegove filozofije s općom, »atomističkom« slikom svijeta koja je danas u velikoj mjeri prihvaćena.

U poglavlju *Pancosmia* Petrić¹³ polazi od pojma prostora kao temeljnog uvjeta za mogućnost pojavljivanja bitka i tjelesnih, ali i netjelesnih stvari, ukoliko su one na bilo koji način povezane s tjelesnim (čime se misli na *duše*).¹⁴ Također, u širem smislu, prostor se izdvaja i kao ključan uvjet za postojanje svih *svojstava*. Ovo čini prostor neophodnim za detaljnu analizu prije nego što

¹⁰ Schaffer, »Monism: The Priority of the Whole«, pp. 31, 47.

¹¹ Philip Goff, *Consciousness and Fundamental Reality* (New York: Oxford University Press, 2017), p. 234.

¹² Schaffer, »Monism: The Priority of the Whole«, p. 66.

¹³ Petrić, *Nova sveopća filozofija*, p. 61.

¹⁴ Mihaela Girardi Karšulin, *Filozofska misao Frane Petrića* (Zagreb: Odjel za povijest filozofije Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1988), p. 243.

pređem na razmatranje *tijela koja posjeduju svojstvo svijesti*, u vidu toga kako se ta problematika izlaže u suvremenoj filozofiji uma. Naime, želim naglasiti važnost prostora kao uvjeta za postojanje takvih osviještenih tijela. Metoda koju Petrić koristi u razjašnjenju ovog pitanja dodatno podržava interpretaciju njegove filozofije u vidu prioritetne ontologije:

»[U] ‘Pankozmiji’ se od prostora kao principa (u kojem se nalazi sve tjelesno i netjelesno spušta tumačenju pojedinih fenomena tjelesnog svijeta. ‘Panaugija’ i ‘Pankozmija’ ujedinjavaju ‘put prema gore’ i ‘put prema dolje’. U oba slučaja svjetlo i prostor nisu apstrakcija i akcidencija, nego supstancija, hipostaza – istinsko biće.«¹⁵

Nadalje, u poglavlju *Panaugia*¹⁶ Petrić započinje od konkretnog fenomena svjetla, »krećući prema gore« do zaključka da svjetlo postoji kao princip ili Platonova ideja (*εἶδος*). Međutim, radi se tek o epistemološkoj metodi koja ne dovodi do ontološkog zaključka koji bi bio protivan mojoj tezi da je Petrić kozmopsihist. Prema Petriću, konkretan fenomen svjetla služi kao putokaz prema *zaključku* o postojanju Svjetla kao općeg platoničkog principa, koji kao univerzalija predstavlja ontološki uzrok svjetla kao konkretne pojavnosti. I ovo se dakle može interpretirati tako da podupire prioritetno-ontološku interpretaciju Petrićeve filozofije te otvara prostor za dublje razumijevanje povezanosti univerzalija i konkretnih manifestacija, na što ću se kasnije opet osvrnuti. Što se tiče konkretne sfere stvarnosti, primarni fokus treba usmjeriti na prostor kao temeljnu supstanciju, koja predstavlja uvjet za postojanje bilo koje pojedinačnosti ili predmeta. U tom kontekstu, Banić-Pajnić¹⁷ interpretira Petrićev pojam prostora kao »ono što je vrhovni tvorac prije svega proizveo izvan sebe« i kao »ono što je prije svijetu drugih stvari i bez toga one, štoviše, ne bi mogle opstojati«, kao »ono ontološki prvo«. Očita je poveznica prostora kao *sveobuhvatnog konkretnog* s idejom kozmosa u cijelosti kao temelja stvarnosti.

Neosporno je pritom da Petrić zauzima monističku poziciju, s obzirom na to da njegova četiri prva principa tjelesnog svijeta (prostor, svjetlost, toplina i fluid) zapravo čine jedan princip, koji je pak dalje sveden na prvi eficientni uzrok, pa zatim na prvi eficientni princip.¹⁸ Ono što težim pokazati jest da je Petrić zapravo zagovornik *prioritetnog* monizma, a njegovo shvaćanje prostora kao ontološki prvog pruža uvjerljive argumente za takvu interpretaciju. Njegov

¹⁵ Ibid., p. 248.

¹⁶ Petrić, *Nova sveopća filozofija*, p. 1.

¹⁷ Erna Banić-Pajnić, *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2001), p. 81. Kurziv dodan.

¹⁸ Girardi Karšulin, *Filozofska misao Frane Petrića*, p. 251.

pojam prostora analogan je suvremenom shvaćanju kozmosa primarno kroz prizmu prostorno-vremenskog kontinuuma. Nakon svojevrsnog odmaka od (neo)platoničkih i religijskih elemenata njegove filozofije dolazimo do vrlo modernog shvaćanja konkretnog svijeta. Takvo shvaćanje sadržajno odgovara mnogim popularnim teorijama u filozofiji i fizici, ne samo u kontekstu prioritetnog monizma i kozmopsihizma. Na primjer, Petrić zaključuje da je svojstvo prostora da je *prazan* i da je ontološki prije svijeta, mjesta, tijela i tjelesnih svojstava. Prema Petkoviću,¹⁹ to Petrića dovodi do poimanja prostora kao *samostajnog protezanja*, kao onoga što opstoji po sebi, ni za što vezanim, kao i do formulacije o *svedržećem* i *sveprožimajućem* prostoru. Prostor je, zaključuje Petrić, božanski i nematerijalan te je ujedno i metafizički put prema Bogu. Petrićeva fizika govori o konačnome i beskonačnome prostoru: konačan i ograničen prostor postaje beskonačan dalekim udaljavanjem od svijeta.²⁰ Time je Petrić zaslužan za pojam beskonačnog, homogenog i izotropnog prostora, koji su preuzeli i Newton i Leibniz. Prostor je trojstveni (*trodimensionalni*), svedržeći, sveprožimajući medij, a beskonačan je jer iz beskonačnog uzroka može proizaći samo beskonačni učin, tj. protezanje i rasprostrtnost.²¹ Dakle, Petrićev pojam prostora po mnogočemu je blizak suvremenim teorijama u filozofiji i fizici, čime se potvrđuje trajan utjecaj njegove misli.

Sljedeći korak jest pokazati da Petrić nije samo zagovornik prioritetnog monizma, imajući u vidu da to stajalište samo po sebi ne implicira nužno kozmopsihizam kao teoriju svijesti. Osnovna je teza kozmopsihizma da kozmos, kao ontološki prioritetno biće, posjeduje svijest kao nereduktivno svojstvo, tj. svojstvo koje se ne može objasniti svođenjem na druge elemente. U širem smislu, skup teorija koje obuhvaćaju panpsihizam i kozmopsihizam uglavnom se oslanja na antifizikalističko shvaćanje svijesti, što je motivirano intuicijama i argumentima da čisto fizikalistički opis svijesti kroz matematičko-nomički vokabular²² prirodnih znanosti, čime se najčešće misli na fiziku, nije prikladan za objašnjenje svih aspekata svijesti, posebice fenomenalne ili kvalitativne svijesti svakodnevnog iskustva, kao što su oštra bol glavobolje, okus crnog vina ili crvenilo rajčice. Dokaz da Petrić cijelom kozmosu pripisuje svojstvo svijesti (ili duše),²³ što ga čini prioritetnim kozmopsihistom, a ne samo prioritetnim

¹⁹ Tomislav Petković, »Petrićeva slika svemira i moderna kozmologija«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 23/1–2(45–46) (1997), pp. 103–117, na p. 110.

²⁰ *Ibid.*, p. 112.

²¹ *Ibid.*, p. 115.

²² Goff, *Consciousness and Fundamental Reality*, pp. 30–31.

²³ Kasnije ću pokazati da duša kod Petrića igra ulogu koja je slična ili istovjetna ulozi svijesti u suvremenim raspravama o temeljnim pretpostavkama panpsihizma i kozmopsihizma.

monistom, vidljiv je u poglavlju *Pampsychia*, gdje struktura izložene ontologije izravno upućuje na prioritetno-monističku interpretaciju njegove misli:

»Dakle: duše su došle od jednog (*ab uno*) kao od najprvotnijeg počela; te od jednoće one zajedničke i svoje, i od biti zajedničke i svoje, od života zajedničkog i svojeg, od duha zajedničkog i svojeg potekle su kao *od uzroka viših i prvotnijih*.«²⁴

Jasno je vidljivo Petrićevo shvaćanje ontologije kao procesa »odozgo prema dolje« i implikacija da kozmos, kao sveukupnost, posjeduje svjetsku dušu (*anima mundi*). U Petrićevu ontološkom poretku, duša zauzima središnje mjesto (*medius locus*), između viših i nižih bića, odražavajući dvostruku ulogu: s jedne strane, služi kao odraz viših bića, dok se s druge strane postavlja kao uzor ili *arhetip* za niža bića. Kroz ovu dvostruku funkciju, duša djeluje kao most ili veza, spajajući dvije odvojene sfere postojanja kao svojevrsna *copula mundi*.²⁵ Petrić ne vidi dušu kao nešto pasivno, što unutar bića obavlja reflektirajuću ulogu, tj. da im omogućuje mogućnost reagiranja na uzročno-posljedične događaje, već ju vidi kao aktivnu silu koja sudjeluje u dinamici kozmosa. Duša ima ključnu ulogu u pokretanju i održavanju života, kako u pojedinačnim bićima tako i u kozmosu općenito, koji je također poiman kao živuće biće.²⁶ Tako prema Petriću tijelo ne posjeduje samostalnu sposobnost kretanja ili održavanja života; namjesto toga, sile duše osiguravaju vitalnost i kretanje. Kretanje je stoga samo po sebi jedna od ključnih funkcija duše u živim bićima. Time Petrićevo shvaćanje duše u potpunosti odgovara Platonovoj definiciji duše²⁷ kao onoga što samo sebe pokreće (*τὸ αὐτοκίνητον*) i što kozmos kao sveukupnost posjeduje, nasuprot Aristotelovoj tezi da se duša ne kreće, ali pokreće druga bića kao forma.²⁸ Ovime želim naglasiti središnju ulogu duše u Petrićevoj ontologiji, kojom predlaže sofisticirani model kozmosa kao dinamičkog i isprepletenog sustava, a u kojem duša posjeduje važnu ulogu kao posrednica i pokretačka snaga.

Kako obrazlaže Schiffler,²⁹ *univerzalna duša svijeta* predstavlja sveopći princip kozmosa; ona je ukupni oblik kozmosa, *opći kozmički princip* kretanja i života te *rasadište pojedinačnih duša*. Sve su to karakteristike koje podržavaju

²⁴ Petrić, *Nova sveopća filozofija*, p. 50. Kurziv dodan.

²⁵ Luka Boršić, »The soul and force in Patricius's *Nova de universis philosophia*«, *Intellectual History Review* 34 (1) (2024), pp. 107–125, na p. 116.

²⁶ *Ibid.*, p. 118.

²⁷ *Timej* 36e2-37c6. Platon, *Timaeus and Critias*, preveo Robin Waterfield (Oxford: Oxford University Press, 2008).

²⁸ Ronald Polansky, *Aristotle's "De Anima": A Critical Commentary* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), pp. 65–66.

²⁹ Ljerka Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: od škole mišljenja do slobode mišljenja* (Zagreb: Institut za filozofiju, 1997), p. 96.

ne samo prioritarno-monističku ontologiju kod Petrića već i tezu da kozmos kao cjelina posjeduje svojstvo svijesti (ili duše). Posebno je zanimljiva interpretacija koja kozmos vidi kao »rasadište duša«. Naime, suvremeni kozmopsihisti tvrde da svjesna bića posjeduju svijest kroz proces deriviranja od opće svijesti kozmosa. Drugim riječima, čovjek kao svjesno biće posjeduje svijest jer cijeli kozmos posjeduje svijest, ona je prijelazno svojstvo koje nasljeđuje od kozmosa kao fundamentalne cjeline. Na sličan način, u Petrićevoj filozofiji, svjetska duša prodire kroz sve razine bitka, a pojedinačna bića posjeduju dušu na način koji je analogan tome kako svijet posjeduje dušu kao svojstvo³⁰. Pojedinačne svijesti stoga proizlaze iz univerzalne svijesti, a kozmos kao takav posjeduje svojstvo svijesti *sam po sebi*, ne nasljeđujući ih od svojih sastavnih pravih dijelova. Time je izložen drugi dokaz da je Petrić bliže suvremenom kozmopsihizmu nego panpsihizmu te da njegov rad može biti ne samo od povijesnog, nego i strogo teorijskog značaja zagovarateljima kozmopsihizma i prioritarnog monizma.

Posljednji korak moje analize odnosi se na aspekte Petrićeve filozofije koji crpe svoje temelje iz (neo)platonizma, opisujući bitak kroz hijerarhiju različitih stupnjeva postojanja. Bitak nije monolitan, već je složena struktura koju razlaže na devet³¹ razina: jednoća, bit, život, razum, duša, priroda, svojstvo, oblik, tijelo. Petrić objašnjava:

»Između razuma i duše ne posreduje ništa. Ni jedno od *višnjih*. Nijedno od njih ne silazi. Održavaju se u visini (*in sublimi*). Od svojih svojstava onda samo neka, a ne sva, daruju onima nižim. Ne odmiču se od svojeg dostojanstva.«³²

U ovom citatu Petrić ističe autonomiju viših razina bitka, koje, iako su interakcijski povezane s nižim razinama, zadržavaju svoju uzvišenost ili »dostojanstvo«. Ta hijerarhijska struktura odgovara mojoj interpretaciji Petrića kao kozmopsihista jer implicira da kategorije razuma i duše nisu proizvod bića na nižoj razini, već postoje samostalno, kao odlike više razine. U nastavku teksta Petrić dalje tvrdi da četiri viša stupnja bitka (jednoća, bit, život, razum) ostaju iznad duše, dok se četiri niža (priroda, svojstvo, oblik i tijelo) ne mogu izdići iznad nje, čime dodatno želim naglasiti već spomenutu ideju da je duša posrednica između onoga što je *više i* netjelesno i onoga što je pak *bliže tjelesnome*. Duša je dakle čvorište koje povezuje ne-relacijska, autonomna, viša svojstva s onim nižim, relacijskim, konkretno postojećim, što ću kasnije u tekstu podrobnije analizirati. Za svrhu ovog rada posebice je važno istaknuti

³⁰ David Skrbina, *Panpsychism in the West* (Cambridge, MA/London, UK: The MIT Press, 2017), p. 85.

³¹ Purnell, »Francesco Patrizi« ih nabroja deset, tj. Bog ili Jedno-Sve (*Un'omnia*) je prva kategorija iznad (ili *izvan*) devet navedenih.

³² Petrić, *Nova sveopća filozofija*, p. 49.

da se priroda i *svojstvo* ne izdižu iznad duše, a još manje oblik i tijelo, koji su od nje najudaljeniji. Vrlo je jasno da Petrić svojstva ispod razine duše smatra manje fundamentalnima; duša od njih ne može biti sastavljena, već je u poretku stvarnosti iznad njih.

U poredbi sa suvremenim raspravama, Petrićeva teza upućuje na to da se pojedinačna tijela i njihova svojstva ne mogu spajati, agregirati ili stajati u nekoj uzročno-posljedičnoj relaciji koja bi rezultirala dušom kao nečim što je *sekundarno* u ontološkom lancu bitka, odnosno kao manje temeljnim, manje ontološki prvotnim entitetom. Time podupirem tezu da je Petrić prioritetni monist jer duša posreduje, kao ono što je u sredini njegova poretka, između tjelesnog i netjelesnog, što njegovu filozofiju čini bližom suvremenom kozmopsihizmu nego panpsihizmu. Panpsihizam polazi od pretpostavke da su najosnovniji i najmanji elementi realnosti temeljni i da se svijest može objasniti redukcijom na mikrosubjekte ili »produševljene« osnovne čestice stvarnosti, putem matematičko-nomičkog jezika prirodnih znanosti. Prema tom shvaćanju, supstancija se (barem u nekim interpretacijama) poima atomistički, kao nedjeljivi temelj svega, postavljajući time potpuno oprečan model Petrićevoj ontologiji. Time želim ukazati da kod Petrića duša ima *višu* ulogu: ona je iznad materije i konkretnih pojedinačnosti, što je suprotno tezi da se mikrosubjekti spajaju u makrosubjekte nekim oblikom agregacije.

Petrićev otpor prema kombinatornom shvaćanju ontologije može se pronaći i u *Peripatetičkim raspravama*, gdje iznosi argumente protiv Aristotelove metafizike. Prvo tvrdi da se Aristotelov termin *οὐσία* može shvatiti kao *substantia*, koja obuhvaća kako prve tako i pokretne supstancije: »Aristotel rabi naziv ‘usia’ i za supstanciju podmetnutu akcidentima i za bilo koju bit«. ³³ Ako je tako, onda bi morale postojati samo dvije vrste znanosti³⁴: znanost o prirodi ili pokretnim supstancijama (tj. *fizika*) i znanost o nepokretnoj i vječnoj supstanciji (tj. *teologija*, no Boršić³⁵ ju tumači kao metafiziku ili prvu filozofiju). Petrić zaključuje da Aristotel time podrazumijeva da bi se znanost koja istražuje biće *kao biće* trebala usredotočiti više na akcidente (tj. pokretnost i ostala svojstva) nego na samu prvotnu supstanciju, što je u proturječju s Aristotelovim zahtjevom da se teorijska znanost bavi upravo supstancijama:

»Pa ako je znanost uspostavljati prema broju tih supstancija, upravo će ona, za koju na početku prve [knjige] *Filozofije* iznosi da ‘ima stanovita znanost koja

³³ Frane Petrić, *Peripatetičke rasprave. Svezak drugi (Knjiga I.–IV.)*, preveo Luka Boršić, Erna Banić-Pajnić, Luka Boršić i Mihaela Girardi-Karšulin (ur.) (Zagreb: Institut za filozofiju, 2013), p. 227.

³⁴ *Ibid.*, pp. 227–228.

³⁵ Luka Boršić, »Petrićeva kritika Aristotelova pojma οὐσία u *Discussiones peripateticae*«, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* 11 (1) (2009), pp. 177–185, na p. 181.

motri biće kao biće i ono što jest u njemu po sebi', biti izbačena iz zalihe znanosti; biće, naime, ne obuhvaća samo supstancije nego i mnogo više akcidente.«³⁶

Time Petrić argumentira da postoji temeljna greška u Aristotelovu pristupu, »[b]udući da, prema Aristotelu, o akcidentalnom biću nema ni činidbene, ni tvorbene ni teoretske znanosti«³⁷. Može se reći da Petrićeva metafizika pokušava prevladati podjelu na svojstva i supstancije i postići sintezu kroz isprepletenost svega, obuhvaćajući time sve aspekte stvarnosti, sukladno s njegovom podjelom na devet povezanih kategorija bitka. Jednostavnijim rječnikom, njegov je glavni cilj ponuditi *novu i sveopću* alternativu Aristotelovoj misli. U trećem ću dijelu rada reći više o Petrićevom argumentu protiv Aristotelove koncepcije znanosti o biću kao biću.

Imajući u vidu model Petrićeve ontologije koja se kreće »odozgo prema dolje«, njegovu kritiku bavljenja akcidentima možemo shvatiti kao kritiku pokušaja da se ono ontološki prvotnije pokušava objasniti onim što je ontološki sekundarno ili iz njega izvedeno. U kontekstu duše, ona je u poretku bića iznad prirode, svojstava, oblika i tijela, pa bi analizirati ju pomoću ontološki sekundarnog bića u najmanju ruku bila *metodološka greška*, a činili bismo još veću grešku kada bismo obrnuli ontologiju i dušu postavili na nižu razinu, tj. ispod prirode, svojstava, oblika i tijela, kao što to čine panpsihisti. Kada se ova kritika Aristotela dovede u vezu s Petrićevim razinama bića, postaje jasno zašto je njegova ontologija bliža kozmopsihizmu nego panpsihizmu. Petrićeva kritika Aristotelove podjele između svojstava i supstancije te odgovarajućih znanosti koje se njima bave, fizike i metafizike, time postavlja temelje za *holističko*, a ne atomističko ili kombinatorno shvaćanje stvarnosti, a koje odražava Petrićev ontološki monizam. Petrić time već najavljuje temelje suvremenog kozmopsihizma i otvara put prema sveobuhvatnom razumijevanju svijesti i svijeta, naglašavajući povezanost svih kategorija bića kroz središnji pojam duše.

Shodno tome, moguće je donijeti tri zaključka o tome kako »prevesti« Petrićevu filozofiju na jezik suvremenih rasprava o panpsihizmu, kozmopsihizmu te svijesti i ontologiji u širem smislu:

- a) *Prioritetni monizam*. Petrić općenito zagovara ontološki model koji prati put »odozgo prema dolje«, od kozmosa (kroz pojam prostora) prema pojedinačnim stvarima.
- b) *Kozmopsihizam*. Kozmosu kao cjelini pridaje svojstvo duše (ili svijesti) koje pojedinačna svjesna bića imaju na način koji je analogan kozmosu.

³⁶ Petrić, *Peripatetičke rasprave*, p. 233.

³⁷ Boršić, »Petrićeva kritika Aristotelova pojma οὐσία u Discussiones peripateticae«, pp. 183–184.

c) *Antiredukcionizam*. S obzirom na razine stvarnosti i kritiku znanosti koja se bavi akcidentima, Petrić se slaže sa suvremenim gledištem kozmopsihista prema kojem se svijest ne može objasniti pozivanjem na druga (ne-svjesna) bića.

U vezi sa zaključkom a), jasno je da Petrić zagovara metafizički pristup u kojem je sveobuhvatno uvijek prvotnije od konkretnih pojedinačnosti, a svi njegovi postulirani principi ujedinjuju se u jedan princip, što je ranije naglašeno.³⁸ Kada govorim o zaključku b), također je očigledno da on tom »sveobuhvatnom« pridaje svojstvo svijesti (ili duše), tako da je zbog duše svijeta kozmos *rasadište pojedinačnih duša*.³⁹ Što se tiče zaključka c), situacija je nešto složenija. Iako je moja interpretacija do neke mjere spekulativna, ne smatram da je posebno problematično reći da bi Petrić bio sklon holističkoj metodologiji za razumijevanje svijeta i fenomena svijesti. Naime, svijest je nesumnjivo jedna od njegovih temeljnih kategorija, pa ako prihvatimo zaključke a) i b), onda je svijest fundamentalna na razini kozmosa, što izravno vodi do zaključka c) da svijest ne možemo objasniti pomoću kategorija nižih od nje same, niti pomoću kategorija koje su drugačije od svijesti (poput nesvjesnih bića). Zaključak c) će, između ostalog, biti razrađen u sljedećem dijelu rada.

Kada sva tri zaključka razmotrimo zajedno, dolazimo do stajališta koje je naizgled nerazlučivo od suvremenog prioritetnog kozmopsihizma:

»[P]rioritetni kozmopsihizam spojiv je s postojanjem više pojedinačnih svijesti jer tvrdi samo da postoji točno jedna *osnovna* svijest. Kozmička svijest je osnovnija od drugih svijesti u smislu da je ontološki prioritetnija ili ontološki fundamentalnija od drugih svijesti. Sve svijesti, osim same kozmičke svijesti, izvedene su iz kozmičke svijesti, na način sličan onome kako su, prema prioritetnom monizmu, svi konkretni objekti osim samog kozmosa izvedeni iz kozmosa.«⁴⁰

Ako je moj argument o tome kako se Petrića *može* kategorizirati kao prioritetnog kozmopsihista uvjerljiv, onda postoji mogućnost da je on na neki način predvidio razvoj diskursa o panpsihizmu prema kozmopsihizmu. Kozmopsihizam je, naime, nastao kao odgovor na pokušaj rješavanja, ili barem izbjegavanja, spomenutog problema kombinacije koji se javlja kod panpsihizma. Naime, kako je moguće da se mikrosubjekti (svijesti na najosnovnijoj razini stvarnosti) mogu spajati u makrosubjekte (svijesti na višim razinama stvarnosti)? Podsjećam da se kozmopsihizam suočava sa srodnim problemom derivacije (Kako se pojed-

³⁸ Girardi Karšulin, *Filozofska misao Frane Petrića*, p. 251.

³⁹ Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: od škole mišljenja do slobode mišljenja*, p. 96.

⁴⁰ Nagasawa i Wager, »Panpsychism and Priority Cosmopsychism«, p. 117.

načne svijesti mogu »izvesti« iz kozmičke svijesti?), ali se općenito smatra da je to manje ozbiljna prepreka od problema kombinacije za panpsihizam⁴¹, što bi interpretaciji Petrića kao kozmopsihista također dalo tu prednost.

Petrić i suvremeni argumenti za panpsihizam

U ovom dijelu rada tvrdit ću da su Petrićeva razmišljanja gotovo identična određenim suvremenim argumentima za panpsihizam, a koji se mogu povezati i s kozmopsihizmom. Sukladno tome, interpretacija Petrića kao kozmopsihista je također opravdana. Konkretno, Petrićeva filozofija može se izravno povezati s argumentom iz intrinzične prirode i s antiemergencijskim argumentom za panpsihizam. Ti argumenti ukazuju na to kako općeprihvaćena fizikalistička i reduktivistička slika stvarnosti nije adekvatna za objašnjenje svijesti.

Panpsihistički argument iz *intrinzične prirode* bavi se idejom da opisi koje pruža fizikalna znanost obuhvaćaju promatrana ponašanja i interakcije materije, ali ne otkrivaju njezinu nutarnju prirodu. Iako teorije fizike uspješno mapiraju uzročne i strukturne relacije među materijalnim entitetima (npr. prikazujući interakcije čestica pod određenim uvjetima) njihovi temeljni opisi ograničeni su na relacijska, ekstrinzična svojstva. Primjerice, svojstvo mase definira se u odnosu na matematičku povezanost između sile i ubrzanja, ukazujući na karakteristiku koja je određena *izvana*, umjesto nečega što je intrinzično samim česticama.⁴² Ovo ograničenje fizikalnih teorija ukazuje na svojevrstni *konceptualni jaz*: one ne zahvaćaju kvalitativnu, nutarnju prirodu stvari *same po sebi*.⁴³ Nedostatak takvih opisa u fizici panpsihiste vodi do zaključka da mora postojati intrinzično, kategoričko svojstvo koje leži u osnovi svih fizičkih fenomena kako bi se izbjegla potpuno relacijska i apstraktna slika stvarnosti. Russell⁴⁴ je argumentirao da očit mora postojati ograničenje kod objašnjavanja fenomena pomoću pojavnosti drugih fenomena, inače će sve stvari u svijetu biti tek međusobno uvjetovani odrazi jedni drugih, bez ikakve stvarne biti. Među mogućim intrinzičnim svojstvima nameće se svijest (ili proto-svijest) kao primarni kandidat, što je podržano našim introspektivnim iskustvom svijesti kao nutarnje, privatne i temeljne pojavnosti.⁴⁵ Postuliranje neke alternativne, ne-mentalne nutarnje prirode uvelo bi nepoznatu varijablu u naš ontološki okvir, čime bi se

⁴¹ Ibid., p. 121.

⁴² William Seager, »The 'Intrinsic Nature' Argument for Panpsychism«, *Journal of Consciousness Studies* 13 (10–11) (2006), pp. 129–145.

⁴³ Goff, *Consciousness and Fundamental Reality*, p. 194.

⁴⁴ Bertrand Russell, *The Analysis of Matter* (London: Routledge, 1927/1992), p. 325.

⁴⁵ Seager, »The 'Intrinsic Nature' Argument for Panpsychism«, p. 137.

prekršilo načelo teorijske ekonomičnosti (eng. *parsimony*).⁴⁶ Drugim riječima, takva alternativa bila bi neopravdano kompleksna; ne bi bilo jasno zašto nam je potrebno nešto ne-mentalno kada se svijest čini najboljim kandidatom za tu ulogu. Dakle, ako prihvatimo svijest ili proto-svijest u toj ulozi, to sukladno tome vodi ili do panpsihizma ili do pan-proto-psihizma.

Kako bih usporedio Petrićevu misao s navedenim, želim se prvo vratiti na njegovu kritiku Aristotelova razlikovanja između fizike i metafizike, odnosno između istraživanja *akcidenata* i istraživanja *supstancije*. Paralelno ću usporediti Petrićev argument protiv navedene podjele sa suvremenim russellovskim argumentom iz intrinzične ili kategoričke prirode u korist panpsihizma. Pokazat ću da su ova dva argumenta u svojoj biti *identična*, što nesumnjivo upućuje na to da je Petrić anticipirao russellovski monizam, koji je postao jedan od glavnih poticaja suvremenim debatama o panpsihizmu i srodnim teorijama, vraćajući ih u fokus akademskog interesa. U nastavku slijede detaljnije elaborirani argumenti:

Petrićev argument

1. Prema Petrićevu tumačenju, Aristotelova (pogrešna) koncepcija znanosti koja se bavi bićem kao bićem zapravo se bavi akcidentima, tj. *pokretnim i složenim supstancijama*.⁴⁷

2. Dakle, Aristotelova znanost ne može nam ništa reći o biti kao biti, tj. *o suštini svih pojavnosti*.⁴⁸

3. Takva je znanost *ispod razine ideja* jer nam ne može otkriti samu suštinu stvarnosti.

∴ Mora postojati *jednostavna i nepokretna, prva supstancija* koja utemeljuje sve pojavnosti, kao i odgovarajuća znanost koja se njome bavi.

Russellovski argument

1. Fizika, kao paradigmatička prirodna znanost na koju se fizikalisti oslanjaju u svrhu objašnjenja svijeta i svijesti, proučava samo *dispozicijska*⁴⁹ i *strukturna svojstva*.

2. Dakle, fizika nam ne može ništa reći o kategoričkim svojstvima, tj. *o unutarnjoj prirodi materije*.

3. Takva je znanost *u principu nekompletna* jer nam ne može otkriti samu suštinu stvarnosti.

∴ Mora postojati *kategoričko i ne-dispozicijsko, intrinzično svojstvo* koje utemeljuje materiju te odgovarajuća teorija koja opisuje svojstvo koje igra tu ulogu.

⁴⁶ Goff, *Consciousness and Fundamental Reality*, pp. 169–170.

⁴⁷ »[Z]nanost koja motri biće kao biće i ono što jest u njemu po sebi <...> biti [će] izbačena iz zalihe znanosti«, Petrić, *Peripatetičke rasprave*, p. 233.

⁴⁸ »[U]zaludno je, stoga, u čitavim 8 knjiga svekoliko bavljenje onime što po sebi jest u biću, kao i bićem samim«, *ibid.*, p. 233.

⁴⁹ Dispozicijska svojstva obuhvaćaju moći predmeta prema određenim vrstama manifestacija. Najlakše rečeno, dispozicija znači kako se nešto ponaša pod određenim uvjetima: sol ima dispo-

U vrlo širokom smislu, može se reći da su suvremene fizikalističke teorije svijesti, koje svijest žele objasniti u potpunosti jezikom fizike, bliže Aristotelovoj filozofiji, dok je russellovski monizam bliži platoničkoj kritici, posebice Petrićevom argumentu. Naravno, postoje razlike. Na temelju svog argumenta, Petrić razvija kompleksnu (neo)platoničku filozofiju u kojoj ipak postoji nešto iznad materijalnog svijeta i duše (ideje) te bit bića pronalazi na toj razini. Russellovski monisti ipak prate naturalističku sliku svijeta, ali argumentiraju da joj nedostaje svojstvo svijesti kako bi bila kompletna te ju kao *intrinzičnu* prirodu materije pronalaze na razini onog temeljnog. Međutim, Petrićeva kritika Aristotelove koncepcije znanosti u principu je vrlo bliska russellovskoj kritici suvremenog fizikalizma. Dok Petrić tvrdi da je Aristotel proturječan jer implicira da se znanost o biću kao biću više bavi akcidentima, russellovski monisti tvrde da je fizikalizam ontološki neodrživ jer apstraktna relacijska i strukturna (tj. dispozicijska) svojstva ne može temeljiti ni u čemu konkretnom ili kategoričkom. Važno je napomenuti da Petrić vjerojatno krivo interpretira Aristotela. Naime, Aristotelova metafizika je o biću kao biću,⁵⁰ obuhvaća sve stvari koje postoje i postavlja pitanje o tome koje su njihove značajke samim time *što* postoje. Time ili postoje same po sebi (supstancije) ili po drugome (akcidenti), ali supstanciji daje prioritet i razlikuje između različitih vrsta supstancija. Među supstancijama prva je forma,⁵¹ a među formama prva je ona bez materije, jednostavna i nepokretna čak i u akcidentalnom smislu (*nepokretni pokretač*). Metafizika ili *teologija* proučava nepokretne supstancije, ponajprije prvog nepokretnog pokretača,⁵² što doista jest biće kao biće kako ga Petrić opisuje, a fizika proučava postojeći svijet ili prirodu. Međutim, upravo se *zbog* pogrešnog tumačenja Aristotela Petrićev argument može dovesti u dijalog sa suvremenim raspravama. Štoviše, intrigantno je do koje je mjere njegov argument sličan russellovskom, a koji čini jedno od glavnih utemeljenja za suvremene panpsihističke i srodne teorije svijesti. Naime, čak i ako je »na snazi« ontologija »odozgo prema dolje«, kao u kozmopsihizmu, opet se govori o fundamentalno *dispozicijskom* (kozmos kao fizička cjelina) i o fundamentalno *kategoričkom* (svijest kozmosa kao integrirane cjeline). Dakle, Petrićevo pogrešno tumačenje je ipak filozofski informativno.

Međutim, russellovski i slični argumenti iz intrinzične prirode moraju se

ziciju topljivosti u vodi. Kategorička svojstva su definira kao suprotnost: ona su ne-dispozicijska i ne-relacijska, ali imaju ulogu utemeljenja moći predmeta (usp. John Heil, *From an Ontological Point of View* (Oxford: Clarendon Press, 2003), p. 29). Često se kategorička svojstva opisuju kao intrinzična, kvalitativna, nutarnja itd.

⁵⁰ *Metafizika* IV.1–3, 1003a21–1005a20. Aristotel, *The Complete Works of Aristotle: Volumes I and II*, J. Barnes (ur.) (Princeton: Princeton University Press, 2014).

⁵¹ *Metafizika* VII.1, 1028a10–1029a30, VII.7–10, 1032a20–1035b20.

⁵² *Metafizika* XII.7–10, 1072a19–1076a3.

suočiti s čitavim nizom prigovora, od toga kako intrinzična prirode materije stoji u relaciji s njezinim uzročno-posljedičnim moćima (što u drugom radu nazivam *problemom utemeljenja*⁵³ za panpsihizam), do pitanja može li svijest kao svojstvo uopće biti uzročna te, u širem smislu, pitanja kako uopće razumjeti podjelu i kategorizaciju svojstava. Nije stoga odmah jasno da intrinzični argument nudi uvjerljivu obranu panpsihizma. Međutim, postoji mnoštvo potencijalnih odgovora na ta pitanja, a Petrićeva filozofija mogla bi nam ponuditi nove uvide.

Sljedeći argument za panpsihizam koji se može dovesti u vezu s Petrićevom misli tiče se pojma emergencije. *Antiemergencijski argument* za panpsihizam počiva na pretpostavci da svijest ne može iznenada i radikalno nastati kao *novo* svojstvo. U skladu s time, panpsihisti predlažu da svijest mora postojati na temeljnoj razini stvarnosti kako bi se uopće moglo ponuditi shvatljivo objašnjenje njezine pojavnosti u kompleksnijim oblicima, poput ljudskog iskustva. Na primjer, u slučaju slabe emergencije, svojstva poput tečnosti vode, iako se čine novima na makroskopskoj razini, mogu se u potpunosti objasniti interakcijama na molekularnoj razini.⁵⁴ Molekule vode klize jedna pokraj druge umjesto da se vežu, bez stvarnog emergiranja svojstva tečnosti povrh i mimo (eng. *over and above*) osnovnih međudjelovanja. Ove dvije vrste emergencije stoga treba razumjeti primarno kroz prizmu shvatljivosti: u slučaju slabe emergencije, svojstva više razine *u principu* su izvediva iz niže razine, dok u slučaju jake emergencije, svojstva više razine *nisu* ni u principu izvediva iz niže razine.⁵⁵ Jaka emergencija podrazumijeva radikalni ontički skok te, kako Strawson⁵⁶ objašnjava, pretpostavlja da bića bez svijesti mogu proizvesti nešto potpuno različito i novo: svijest kao ontološki *nesvodivo* ili neshvatljivo svojstvo. Takva perspektiva vodi do zaključka da svojstva na višoj razini nisu samo neobjašnjiva, u epistemološkom smislu, pomoću svojstava nižih razina, već su *radikalno* ontološki različita od njih. Strawson tvrdi da takva emergencija uključuje »magično nadilaženje preko podjele iskustvenog/ne-iskustvenog, nešto što, *ex hypothesi*, čak ni Bog ne može razumjeti«.⁵⁷

⁵³ Nino Kadić, »The Grounding Problem for Panpsychism and the Identity Theory of Powers«, *Croatian Journal of Philosophy* 17 (49) (2017), pp. 45–56.

⁵⁴ Galen Strawson, »Realistic Monism, Why Physicalism Entails Panpsychism«, *Journal of Consciousness Studies* 13 (10–11) (2006), pp. 3–31, na pp. 13–14.

⁵⁵ David Chalmers, »Strong and weak emergence«, u: P. Davies & P. Clayton (ur.), *The Re-Emergence of Emergence: The Emergentist Hypothesis from Science to Religion*, (Oxford: Oxford University Press, 2006), pp. 244–254, na p. 244.

⁵⁶ Strawson, »Realistic Monism, Why Physicalism Entails Panpsychism«, p. 19.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 24.

Kao i prije, paralelno ću analizirati Petrićev antiemergencijski argument iz *Nove sveopće filozofije* i suvremeni antiemergencijski argument za panpsihizam. Pokazat ću da su ove dvije perspektive vrlo slične, što također ukazuje na to da je Petrić predvidio neke od ključnih ideja koje su kasnije oblikovale rasprave o panpsihizmu. Slijede opsežno opisani argumenti:

Petrićev argument

1. Kako Petrić tvrdi u poglavlju *Pampsychia*: »Priroda u svojim činovima *ne skače*, nego po redu: po najbližem uzroku proizvodi najbliži posljedak«. ⁵⁸

2. Dakle, jaka emergencija je nemoguća. Moguća je samo slaba, *shvatljiva i objašnjiva* emergencija svojstava. ⁵⁹

3. Temeljni elementi »daju život i dušu svim bićima koja je imaju, i ništa ne može biti u posljetcu što nije u uzroku; stoga, *elementi moraju imati duše*«. ⁶⁰

∴ Stoga, svijest je fundamentalno i svuda prisutno svojstvo stvarnosti, što podržava *panpsihizam i kozmopsihizam*.

Antiemergencijski argument

1. U slučaju jake emergencije, svojstva više razine stvarnosti ne mogu se svesti na svojstva niže razine stvarnosti, što implicira radikalni *ontički skok*.

2. Dakle, jaka emergencija je nemoguća. Moguća je samo slaba, *shvatljiva i objašnjiva* emergencija svojstava.

3. Svijest se ne može iznenada i radikalno pojaviti kao potpuno novo svojstvo, stoga ona mora *postojati na temeljnoj razini stvarnosti*, kao osnovno svojstvo.

∴ Stoga, svijest je fundamentalno i svuda prisutno svojstvo stvarnosti, što podržava *panpsihizam i kozmopsihizam*.

Skrbina prepoznaje treću premisu Petrićeva argumenta kao *ne-emergencijski* (eng. *non-emergence*) argument. U *Novoj sveopćoj filozofiji* Petrić izlaže formulaciju treće premise koja je vrlo slična suvremenim definicijama kozmopsihizma:

»Ako dakle iskustvo mnogobrojnim takvim primjerima uči da manja duša (da tako kažem) može u većoj duši roditi se i živjeti, – zar se na temelju dokaza izvedena iz tih podataka ne može izvesti posve sličan dokaz da u svijetu što ima svoju vlastitu dušu – njegovi pojedini dijelovi imaju svoje vlastite pojedine duše.« ⁶¹

⁵⁸ Petrić, *Nova sveopća filozofija*, p. 49. Kurziv dodan.

⁵⁹ Navedeno je moja interpretacija koja slijedi iz prve premise. Smatram da je opravdana s obzirom na prvu premisu i na tri dodatna argumenta iz *Nove sveopće filozofije* koji slijede.

⁶⁰ Skrbina, *Panpsychism in the West*, p. 86. Kurziv dodan.

⁶¹ Petrić, *Nova sveopća filozofija*, p. 56. Također kaže: »[Z]ar da svijet daje *dušu*, koje prije sam nema?«

Petrić navodi da sve pratvari, bilo da su organske ili anorganske, moraju biti obdarene dušom. Osim toga, Skrbina⁶² u Petrićevoj filozofiji pronalazi još tri argumenta za panpsihizam koji polaze od ideje da organska struktura bića nije nužan uvjet za posjedovanje duše. Petrić dalje argumentira da kozmos kao cjelina ima dušu⁶³:

1. Temeljni elementi mogu imati određeni »organ« koji im podaruje dušu, što je dodatni argument u korist postojanja njihovih duša (*prvi argument iz dizajna*).

Petrić tvrdi da svaki rod ima organe usklađene sa svojim oblicima, djelovanjima, silama i bitima te postavlja pitanje: »Što onda priječi da i pratvari imaju oruđa življenja primjerena sebi samima? Oruđa koja mi niti razaznajemo, niti spoznajemo, a oni ih ipak imaju, ako su nužna za život?«

2. Kozmos je savršen, a svaka savršena stvar mora imati dušu, stoga svjetska duša postoji (*drugi argument iz dizajna*).

Od svih tijela, svijet ili kozmos je najsavršeniji. Savršeniji je od »bezbrojnih svakovrsnih stvorova svijeta« koji žive svaki svojom vlastitom dušom. Stoga, kako bi najsavršenijem tijelu mogla manjkati duša? Nadalje, zašto bi pratvari, koje »svojom olinom i savršenstvom popunjavaju olinu svijeta i ispunjavaju savršenstvo«, bile lišene vlastitih duša?

3. Svi dijelovi svijeta mogu se održati i opstati, unatoč promjeni i uništenju, a to je nemoguće bez duše (*argument iz unutarnjih moći*).

Dakle: »tijelo svijeta, da bi bilo tijelom svijeta, i da ustraje bivati, trebalo je dušu da se veže uz nj«, a ona ga svojim bitkom i nazočnošću produševljava, oživljava i pokreće. Bez duše ne bi bilo nastanka stvari, raspada, mijene, preinake. Svjetska duša »tako je vezana sa svjetskim tijelom« da svijet »toliko urešava da se s pravom naziva κόσμος (*ornatum*).«

Petrićeva misao može se stoga direktno povezati ne samo s antiemergencijskim argumentom u općem smislu, već konkretno sa suvremenim antiemergencijskim argumentom za panpsihizam. Ako uzmemo u obzir dodatna tri dokaza koji podupiru ideju kozmičke duše, onda možemo i dodatno poduprijeti moju prijašnju tezu da je Petrića preciznije interpretirati kao kozmopsihista. Važno je napomenuti da Petrić kritizira Aristotelovo tumačenje duše ili duha (*ψυχή*), ali izgleda da nije bio svjestan njegove šire teorije o zraku ili dahu (*πνεῦμα*).

⁶² Skrbina, *Panpsychism in the West*, pp. 85–86.

⁶³ Argumenti i citati koji slijede izlaže redom u Petrić, *Nova sveopća filozofija*, p. 56.

Naime, Petrić je smatrao da postoji logička proturječnost u Aristotelovim tvrdnjama,⁶⁴ s obzirom na to da je dušu pripisivao samo biljkama i životinjama na Zemlji, a istovremeno vjerovao da su zvijezde i nebeska tijela živa, unatoč tome što nisu organska. U tome je pozadina Petrićevih argumenata da kozmos može posjedovati dušu.

Postoje razni prigovori antiemergencijskom argumentu, no smatram da Petrićeva filozofija može ponuditi jedinstvena rješenja i nove uvide. Uz panpsihizam i srodne teorije, popularna su također gledišta prema kojima je svijest upravo svojstvo kompleksnih, visoko integriranih i hijerarhijskih sustava poput ljudskog mozga. Protivnici panpsihizma tvrde da je pretpostavljanje svijesti na temeljnoj razini stvarnosti protuintuitivno⁶⁵ i u suprotnosti sa zahtjevom za teorijskom ekonomičnosti te da zapravo ne nudi nikakvo konkretno objašnjenje svijesti na višim razinama kompleksnosti. Panpsihisti odgovaraju da, u najmanju ruku, izlažu ontologiju koja »nema jazova«, tj. koja sadrži sve entitete potrebne da bi se *u principu* moglo objasniti svijest na višim razinama, čak i ako trenutačno to objašnjenje nemamo. Nadalje, reći će da intuicija nije opravdano mjerilo adekvatnosti neke teorije i da su mnoge općeprihvaćene teorije nekoć bile smatrane protuintuitivnima. Tvrdit će i da fizikalisti zapravo imaju kompleksniju ontologiju od panpsihizma jer ne pomiruju svijest kao nutarnje iskustvo s unutarnjom ili intrinzičnom prirodom *svih ostalih entiteta* osim živih bića. Drugim riječima, panpsihisti tvrde da, prema fizikalizmu, postoje dvije intrinzične prirode: prva je svijest kako se očituje u ljudskom iskustvu, a druga je *nešto nepoznato* – ono što utemeljuje dispozicijska ili relacijska svojstva predmeta, a nije svijest.⁶⁶

Petrićeva filozofija, koja pretpostavlja *stupnjevani* monistički model kategorija bitka u kojem duša ima ulogu posrednice između nižih i viših bića, pruža vrijedan doprinos dotičnom diskursu. Prema Petriću, svijet nije strogo podijeljen na tjelesno i netjelesno, već postoji u kontinuitetu *tjelesnih netjelesnina* i *netjelesnih tjelesnina* (*incorporea corporea / corporea incorporea*),⁶⁷ pa ne postoji stroga razlika između tih kategorija. To omogućava da se potencijalno prevladaju »tradicionalni« pojmovi poput svijesti i fizičkog, koje često shvaćamo kao apsolutne i nepromjenjive. U najmanju ruku, Petrić poziva na propitivanje ustaljenog mišljenja, predstavljajući »miješanu« ontologiju u sklopu koje se ne može govoriti o svijesti ili o fizičkom *simpliciter*. Takav pristup može

⁶⁴ Skrbina, *Panpsychism in the West*, p. 85.

⁶⁵ Goff, *Consciousness and Fundamental Reality*, p. 170.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 169.

⁶⁷ Boršić, »The soul and force in Patricius's *Nova de universis philosophia*«, p. 118.

pomoći u izbjegavanju čestih problema u suvremenoj filozofiji uma, posebno u kontekstu jake emergencije. Jednostavnije rečeno, ako je prava supstancija svijeta nešto između strogo fizičkog i strogo svjesnog, onda ne moramo objasniti kako jedno proizlazi iz drugog jer se pretpostavlja *relacija identiteta* između ta dva aspekta. Nadalje, Petrićeva se ontologija može usporediti i s *neutralnim monizmom*, gledištem prema kojem je temeljna priroda stvarnosti jedinstvena i neutralna, dakle niti mentalna niti materijalna⁶⁸. Povezivanje Petrićeve filozofije s idejom neutralnog monizma predstavlja vrlo spekulativan korak, no moguće je da je Petrić svojom miješanom ontologijom htio sugerirati upravo to da je prava suština stvarnosti nešto između duše i tijela.

Zaključno, želim istaknuti da Petrić izlaže dva ključna argumenta bliska argumentima iz intrinzične prirode i antiemergencije, kako ih danas definiraju panpsihisti i kozmopsihisti. Petrićevu misao moguće je izravno povezati s trenutno najpopularnijom motivacijom za panpsihizam – russellovskim monizmom. Ovaj pristup također se oslanja na argument iz intrinzične prirode, tvrdeći da znanost objašnjava samo ponašanje materije, a ne i njenu suštinu, što sam obrazložio kod usporedbe s Petrićevom kritikom Aristotela. U Petrićevom i suvremenom argumentu iz intrinzične prirode, ključna poveznica između ideje unutarnje *kategoričke* prirode i vanjske *dispozicijske* prirode materije, što znanost opisuje, jest svijest (suvremeni ekvivalent duše). Petrić je također izložio tvrdnje vrlo slične suvremenom antiemergencijskom argumentu, tvrdeći da u prirodi ne postoje radikalni skokovi. To je povezano s njegovim viđenjem duše kao posrednice, što se modernizacijom jezika i odstranjivanjem nekih arhaičnih elemenata njegove filozofije gotovo identično uklapa u suvremeni »kanon« standardnih argumenata i protuargumenata panpsihizma i kozmopsihizma. Zanimljivo je da je tom tvrdnjom Petrić bliži Aristotelu, prema kojem granice između živog i neživog svijeta nisu stroge, nego su fluidne, što je poznato pod pojmom *scala naturae* te označava Aristotelov opis postepenog razvoja od neživih, preko nižih do viših živih bića.

Zaključak

U ovom sam radu pokušao pokazati da se misao Frane Petrića najpreciznije može interpretirati kroz prizmu prioritetnog kozmopsihizma, a ne panpsihizma, na temelju njegovih ideja o kozmosu kao ontološki prioritetnom entitetu koji posjeduje svojstvo svijesti. Nadalje, istražio sam kakve sve poveznice možemo

⁶⁸ Leopold Stubenberg i Donovan Wishon, »Neutral monism«, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2023), <https://plato.stanford.edu/entries/neutral-monism/>.

uspostaviti između Petrićeve filozofije i suvremenih rasprava o panpsihizmu i kozmopsihizmu. Zaključak je da ih se svakako može dovesti u dijalog, posebice radi Petrićeve tvrdnje da se svojstva konkretnih pojedinačnosti moraju izvoditi iz svojstava kozmosa kao temelja. S istim ciljem usporedio sam njegove ideje s argumentom iz intrinzične prirode i antiemergencijskim argumentom, koji zajedno čine teorijski temelj i glavnu motivaciju za panpsihizam i srodne teorije. Zaključio sam da je Petrić izložio gotovo identične argumente te da je time vrlo blizak suvremenom diskursu o svijesti. Dovodeći ga u dijalog s recentnim teorijama, argumentirao sam da itekako postoji mjesto za reinterpretaciju Petrića u suvremenom kontekstu i da njegovi brojni doprinosi mogu informirati nove struje misli. Sve te ključne teze objedinio sam u sveobuhvatno i detaljno objašnjenje Petrićeve filozofije, koja ne samo da potencijalno transcendiraju jednostavne podjele između tjelesnog i netjelesnog, već nudi i fundamentalno drugačiji pogled na svijest. Petrićeva misao, koja uključuje ideje o kozmičkoj svijesti i o ulozi duše kao posrednice između viših i nižih bića, doprinosi boljem razumijevanju kako se ti pojmovi mogu integrirati u kauzalnu sliku svijeta, što je ključno u suvremenim filozofskim debatama.

Panpsychism and Cosmopsychism: the Place of Frane Petrić in Contemporary Discussions

Summary

This paper explores the relevance of Frane Petrić's philosophy for contemporary debates in the philosophy of mind and metaphysics, with a special focus on panpsychism and cosmopsychism. These theories, which are gaining renewed attention in academic circles, regard consciousness as a ubiquitous property at the fundamental level of reality. Accordingly, the paper examines Petrić's conception of the cosmos as a whole as fundamental, endowed with a soul or consciousness as such, and how individual beings inherit their consciousness from the cosmos. Petrić's ideas are compared to contemporary arguments for panpsychism – in particular, his understanding of the soul is analysed in relation to recent views on intrinsic natures and the emergence of consciousness. Additionally, the paper investigates how Petrić's philosophy relates to contemporary debates through his critique of Aristotle's concept of the science of being qua being. Arguments are presented in favour of an original interpretation of Petrić's philosophy. The main claim of the paper is that Petrić should more accurately be characterised as a cosmopsychist, despite introducing the term panpsychism. The paper employs a speculative interpretation of Petrić's thought, abstracting from some (neo-)Platonic elements and modernising the language, with the aim of demonstra-

ting how it can lead to new insights in the philosophy of mind and metaphysics and encourage further research.

Keywords: Frane Petrić, Nova de universis philosophia, panpsychism, cosmopsychism, consciousness